

**CƏFƏR CABBARLININ DRAMLARINDA TÜRKÇÜLÜK İDEYALARI
("TRABLİS MÜHARİBƏSİ" VƏ "ƏDİRNƏ FƏTHİ"
ƏSƏRLƏRİ ƏSASINDA)**

Açar sözlər: türkçülük, dram, siyasi

Keywords: turkism, dram, political

Ключевые слова: туркизм, драм, политическая

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli mümayəndələrindən olan Cəfər Cabbarlı yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərə, istiqlala, türkçülüyə bağlılıq öz əksini tapmışdır. C.Cabbarlının türkçülüyə olan rəğbətinin müəyyən tarixi – xronikası, ictimai-siyasi səbəbləri mövcud idi. Əgər Cabbarlı irsi dəqiq təhlil edilsə, bunu tam və aydın şəkildə sezmək mümkün olar. Qeyd etmək lazımdır ki, Cabbarlı irsində türkçülük ideyaları çox vaxt dövrün tənqidçiləri tərəfindən birmənalı qarşılammamış, bir sıra əsərləri ("Ədirnə Fəthi", "Ulduz" və b.) "mürtəce", "panturkist" damğalarına məruz qalaraq ədəbi sərvətlərimizdən uzaqlaşdırılmağa çalışılmışdır. "Ədəbi-mədəni mühitdə fitri-istedadı ilə tanınan, fəal və coşğun yaradıcılığı ilə ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən, dövlət quruculuğu prosesinə yaxından köməklik göstərən gənc Cabbarlı həqiqi vətənpərvər, istiqlal ideyalarına sadıq milli ruhlu türkçü idi" [1, s.245].

İlk öncə onu qeyd etməliyik ki, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Osmanlı imperiyasında "panturkizm", "osmançılıq" ideyologiyası genişlənməyə başladı və bir sıra xarici dövlətlərin əleyhinə çevrildi. Türkçülük ideologiyasının belə geniş vüsət alması təsadüfi deyildi və sadaladığımız dövlətlərə qarşı çıxış etməsinin öz tarixi, siyasi səbəbləri mövcud olmuşdur. Tarixə nəzər yetirdikdə görürük ki, bu dövlətlərin əsas məqsədi, planı Türkiyəni öz aralarında bölüşdürmək idi. Türkiyədə baş verən bir sıra tarixi - siyasi hadisələr - II Əbdülhəmidin gənc türklər tərəfindən devrilməsi, "İttihad və Tərəqqi" partiyasının hakim partiyaya çevrilməsi, Balkan müharibələri və s. hadisələr milli azadlıq, inqilabçılıq, türkçülük ideyalarını daha da şaxələndirmişdi .

C.Cabbarlının Türkiyə mövzusunda müraciət etməsinin dolğun şərhini verənlərdən biri İ.Rəsuli qeyd edir: "Erkən gənclik dövründə zəmanənin mürəkkəb və ziddiyyətli həyatı ictimai mübarizə prosesləri ilə yaxından bağlı olan C.Cabbarlının Türkiyə mövzusunda müraciəti qanunauyğun hal idi. Çünki o, Azərbaycan milli demokratik hərəkatı ilə bağlı idi, bu hərəkatın başında dayanan Müsavat partiyasının orqanı olan "Azərbaycan" qazetində əməkdaşlıq edirdi" [3,s.56].

"Ulduz yaxud Trablis müharibəsi" əsərində türkçülük motivləri özünü bariz şəkildə göstərir. Dramaturqun 1917-18-ci illərdə qələmə aldığı bu əsərində Türkiyədə baş verən hadisələrlə gənclərin saf eşq macərası əks olunmuşdur. Əsərin adı da bu fikri təsdiq edir: Belə ki, əsərin "Ulduz" adlandırılması əsərdəki saf eşqin

təcəssümü olan Ulduzun adıyla bağlıdırsa, digər ad variant olan “Trablis müharibəsi” isə türklərin Trablisdə İtalyan işğalına qarşı mücadələ etməsiylə əlaqəlidir.

Trablisdə bəzi ərəb əmirlərinin yadelli işğalına qarşı münasibətlərinin timsalında xainlik, alçaqlıq önə çıxarılarq tənqid olunarkən, vətən sevgisi, qəhrəmanlıq ucaldılır, yüksək tutulur. Əsərdəki türkçülük motivlərindən belə qənaətə gəlinir ki, C.Cabbarlı keçmiş Osmanlı imperiyasında - Türkiyədə baş verən ictimai-siyasi hadisələri dərinlən izləmiş və əsərlərində Türkiyə mövzusunda toxunaraq azadlıq hərəkatını, türk xalqının milli-istiqlaliyyət mübarizəsini tərənnüm etmiş, rəğbətini qələmə almışdır.

Sevgi və müharibə anlayışlarının yer aldığı bu əsərdə eşq anlayışını xarakterizə edərək qarşımıza müxtəlif fikirlər çıxır. Belə ki, bəzi tədqiqatçılar “Trablis müharibəsi yaxud Ulduz” əsərindəki eşqin dramaturqun əvvəlki əsərləriylə müqayisədə duyğu dərinliyindən uzaq sıradan və bəsit cümlələrlə ifadə olunduğunu, sevgililərin “biri-birindən vazkeçməmə arzusunun” daha dolğun şəkildə görünmədiyini qeyd edirlər. Bəziləri isə qeyd edir ki, Cabbarlı bu qəhrəmanların şəxsi məhəbbət macərələrini sujet boyu izləsə də, onlar öz məhəbbətlərini ümumillə məqsədlərə hər dəqiqə qurban verməyə hazırıdır. Əsas mətləblərdən biri də xəyanət olan bu əsərdə iki tip xəyanəti sezirik: 1) Dosta, yoldaşa, insana xəyanət; 2) Vətənə xəyanət. (Eyni zamanda bu hər iki əsərə-“Ulduz yaxud Trablis müharibəsi” (Haris obrazı) və “Ədirmə Fəthi” nə (Xalid obrazı) aiddir). Ramizin dəstəsinə qoşulan Haris Ulduzu sevdiyinə görə min cür hiylə işlədərək Ramizlə Ulduzu ayırır. “Çılğın təbiətli, qəlbinin təmizliyindən hər kəsə inanan Ramiz sadələvh xasiyyəti ucundan bəlalara düşər olur, Harisin iftirasına inanaraq sevgilisinin qətlinə fərman verir, səhvini başa düşdükdə peşmançılıq çəkir və qəlbinin ağrılarını unutmaq üçün orduya gedir [2, s.82]. Harislə Ulduzun dialoqunda onun yoldaşına –Ramizə xəyanətini görmək olar:

“Haris: Bax, Ulduz, mən bunun üçün də deyirəm. Sənə yazığım gəlir. Mən istəyirəm Ramizdən başqa da sənəin diriliyini fəda edəcək bir nəfərin olduğunu biləsən. Ona bir qəza üz verəndə...

Ulduz: Səhv edirsən, çəkil nəzərimdən, iblis! Sən Ramizə, öz yoldaşına xəyanət etmək istəyirsən? Haqq üçün çalışanlara heç bir şey olmaz. Çəkil! Niyə baxırsan gözlərimə? İndi anladım. Sən burada qalmağa layiq deyilsən !” [1, s.124]

Digər xəyanət isə Trablisdə baş verən siyasi hadisələrlə əlaqədar kin, nifrət, xainlik və mənfəət düşkünlüyü Harisin İtalyanlarla saziş bağlamasını, vətənə xəyanət etməsini daha da labüdləşdirir.

Türkiyə - İtaliya müharibəsi və bu fonda cərəyan edən məhəbbət macərəsi olan əsərdə dramaturq İzzət paşaya qarşı sanki mərd Ənvər paşanı qoymuşdur. “C.Cabbarlı qəhrəmanları millətçi, öz vətəni və bütün bəşəriyyəti sevən mübariz insanlardır” [4, s.88].

“İzzət paşa: Vəziyyəti ölçürmüsünüz? Yüz əlli min hücum hazır, müntəzəm düşməne qarşı on min yarı silahlı əsgəri qırğınanı verəcəyik? Mən bunların hər bir kəsi üçün məsulam!

Ənvər: Çəkilə bilərsiniz !” [2, s.145]

Bu dialoqdan İzzət paşanın geri çəkilmə səbəbləri, şəhəri düşməne təslim etmək təklifi aydın olur. Lakin Ənvər igid türk əsgərlərinin namusunun, şərəfinin

tapdalanmasındansa, qorxaq adlandırılmasındansa, türklərə yaraşan şəkildə - igid kimi ölmələrinin tərəfindədir.

Ənvər əsərdə daima türkçülüyü, istiqlalı, azadlığı, yadellilərə qarşı türk gücünü əks etdirir və eyni zamanda bu obraz Osmanlı tarixindən götürülən tarixi bir şəxsiyyət olaraq qeyd olunmuşdur. Ənvər öz nitqində türkçülüyü, türklüyü şücaətləndirir və yazığının da Ənvər obrazının timsalında türklərin göstərdiyi qəhrəmanlığa, inqilabi ruha rəğbət özünü göstərir.

Yazığın Türkiyə tarixində baş verən hadisələrlə bağlı digər bir əsəri “Ədirnə Fəthi” əsəridir. Bu əsərin “Ulduz yaxud Trablis müharibəsi” faciəsinin davamı olmasıyla bağlı razı olanlar və bununla razılaşmayanlar mövcuddur. Lakin bir faktı qeyd etmək mümkündür ki, “Ulduz yaxud Trablis müharibəsi” əsərindəki bir sıra obrazlar “Ədirnə Fəthi” ndə də mövcuddur. Bunlardan ilki Ənvər paşa, digəri isə Xalid obrazıdır. Məsələn, “Ədirnə fəthi” əsərindəki Kamalın Xalidlə bağlı məlumatın aydın olur ki, “Ədirnə fəthi” “Ulduz” əsərinin davamıdır.

Mövzusunun, ictimai məzmununu və estetik keyfiyyətinə görə Cabbarlı dramaturgiyasında xüsusi yer tutan “Ədirnə fəthi” əsərini dramaturq 1917-ci ilin oktyabrında bitirmiş və həmin 15 dekabrında tamaşaya qoymuşdur. “Əsərin əsas mövzusu türk xalqının mübarizə dolu parlaq səhifəsindən götürülmüşdür. Balkan müharibələri dövründə Türkiyənin müqəddəratını əllərinə almış paşaların təslimçi mövqeləri, məmləkəti və milləti idarə edə bilməyən qorxaq “işbazların” vətənə xəyanəti və Ədirnə torpaqları uğrunda xalqın qəhrəmanlığı və mübarizə əzmi pyesinin əsas süjetini təşkil edir. Bu barədə tənqidçi Rəhim Əliyev yazırdı: “Ədirnə fəthi” ndə Cabbarlı müasir tarixi hadisələrə inqilabi mövqedən yanaşırdı, Türkiyənin Avropa imperialistləri tərəfindən bölüşdürülməsinə qarşı mübarizə aparan gənc türklər və onların inqilabına böyük rəğbət bəsləyirdi. Deməli, həmin əsəri yazarkən dramaturq milli azadlıq hərəkatı, Şərqi müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizələri cəbhəsində idi. Bu dövrünə görə Şərqi və Azərbaycan xalqının taleyi üçün mübarizə cəbhəsi idi [3, s.59-60].

“Ədirnə fəthi” əsərində paytaxtdakı siyasi hadisələrin işığı altında Ədirnədə bolqarlara qarşı dirənən türk əsgərlərinin və könüllülərinin verdiyi mücadələ uğurlu bir üslubla dilə gətirilir. Əsərdə Osmanlı hökumətinin bolqar işğalı qarşısında aciz qalaraq təslim olmaq istəməsi tarixi həqiqətlərdən yola çıxılaraq tənqid olunur. İttihat və tərəqqi partiyasının ən aktiv üzvlərindən biri olan Ənvər paşanın (1881-1922) meydanda toplanan xalqı cəsarətə, şücaətə gətirən nitqi sonrasında hökumət çevrilişinə yol açan hadisələr bolqarlara qarşı mücadələnin qığılcımı olur.

Cabbarlı “Trablis müharibəsi yaxud Ulduz” əsərində olduğu kimi bu əsərdə də eşq mövzusunun ehmali olmayıb. İki könüllü arasında cəbhədə başlayan eşq səmimi, müqəddəs görünməklə yanaşı vətən sevgisindən daha üstün deyildir.

Sovet Azərbaycanında ədəbiyyatçılar və ədəbi tənqidçilər Osmanlı dövlətini əsas götürən bu iki əsərə - “Trablis müharibəsi yaxud Ulduz”, “Ədirnə fəthi” dramalarını bəsitləşdirəcək və gözdən salacaq tənqidlərə yönəlmişlər. “Panturkist” və “Panislamist” ideyaların düşüncələrin dərinliklərində gizlətmək məcburiyyətində buraxıldığı Sovetlər birliyi dövründə qələmə alınan bu tip tənqidlərin Marksist ədəbiyyat anlayışına görə şəkilləndiyi bilinməkdədir. Bu səbəbdən həmin anlayışın rədd etdiyi düşüncə və ideyaları qələmə ədəbiyyat adamlarının ən bəsit for-

mada desək, gərçəkləri görmədikləri yaxud bilmədikləri ifadə edilmişdir. Cabbarlı da rablis müharibəsi yaxud Ulduz” və “Ədirnə fəthi“ dramlarıyla dövrün siyasi tənqidlərindən nəsibini almışdır. Hər iki əsərin zərərli düşüncələrin təsiriylə qələmə alındığı, beləliklə, realizmdən və eyni zamanda ədəbi dəyərlərdən uzaq, əhəmiyyətsiz əsərlər olduğu qeyd olunmuşdur. Bununla birlikdə, Cəfər Cabbarlının daha sonra yazdığı əsərlərindən görüldüyü kimi Sovet düşüncə tərzinə müəyyən bir paradıqmada adaptasiya olması bu tənqidlərin dərəcəsinə xəfiflətmədir .

Ədəbiyyat

- 1.Asif Rüstəmli. Cəfər Cabbarlı və ədəbi-mədəni mühit . Bakı , 2010
- 2.Cəfər Cabbarlı. Əsərləri II cild. Bakı, 2005Əzizə Məmmədova. İngilis və Azərbaycan dramaturgiyasında sosial problemin qoyuluşu. Bakı, 2008
- 3.İradə Rəsuli. Dramaturgiyamızda Türkiyə. Bakı, 2009
- 4.Nailə Aslanova. Amerika və Azərbaycan romantizmində şəxsiyyət konsepsiyası. Bakı, 2014.

Summary

Ideas of Turkism of Jafar Jabbarlı (Based on “The Trablis war” and “The Edirne occupation”)

One of the greatest representatives of the XX century Azerbaijani literature is Jafar Jabbarli. Turkism takes an important place in Jafar Jabbarli's plays and he used this topic in some of his works.

Резюме

Идеи туркизма в драмах Джафар Джаббары (На основе «Траблисская война» и «Завоевание Эдирне»)

Один из видных деятелей Азербайджанской литературы XX века. В его драматургии тема Турции занимает особое место. Драматург в ряде произведениях затрагивал эту тему.

*Rəyçi: fil.f.d. A.Zeynalova
ADU-nun Azərbaycan dili
və ədəbiyyatı kafedrasının
05.03.2017-ci il tarixli iclasının
08 sayılı protokolundan çıxarış.*

Daxil olma tarixi: 07.04.2017